

А.Ф. Куций

Національний університет “Львівська політехніка”,
Інститут гуманітарних і соціальних наук

ПОЛКОВНИК Р. СУШКО – УЧАСНИК ДРУГОГО ЗИМОВОГО ПОХОДУ 1921 РОКУ

© Куций А.Ф., 2014

Показано роль полковника Р. Сушка як керівника 2 групи Київської дивізії на тлі кривавих подій завершального етапу визвольної боротьби українського народу під час II Зимового походу військ УНР. На основі спогадів безпосередніх учасників походу, в тому числі Романа Сушка, проаналізовано і показано підготовку, хід та наслідки фінального етапу боротьби за українське державотворення.

Ключові слова: Другий зимовий похід, Партизансько-повстанський Штаб, Армія УНР, дивізія, полковник Р. Сушко.

The article deals with the events of the final stage of the national liberation struggle 1917-1918, the participation of Sich Riflemen, Colonel Roman Sushko in the fighting against the Bolsheviks Volyn group at the Second Winter campaign in 1921. Against the background of contemporary events of the Ukrainian statehood, The role of the former internment camp in Polish Ukrainian military leaders who continued the struggle against the Bolshevik power in Ukraine, forming three groups of military forces. Nowadays, the problem of the November 1921 raid remains relevant because Ukrainian retained in the memory 92 - year bloody pages of these events, and especially the role of the person looks and its influence on the formation of combat capability of one of the groups Winter campaign.

In this study show the formation of the governing officials as including rebel - partisan staff, its location and activities in carrying out the uprising against the Bolsheviks. The role of Colonel R.Sushka as head of the Kyiv Division 2 groups on the background of the bloody events of the Second Winter campaign UNR troops. Based on the memoirs of direct participants in the campaign, including Roman Sushko, analyzed the fighting Volyn group defined route and causes of the tragic consequences of the final phase of the struggle for the Ukrainian state.

Key words: second winter campaign, guerrilla-rebel headquarters, Army UNR, Division, colonel R. Sushko.

Завершальним і трагічним фіналом визвольної боротьби українського народу за незалежність 1917–1921 рр. був Листопадовий рейд частин Армії УНР, або, як часто його називають, Другий зимовий похід генерала Ю. Тютюнника в 1921 р. Ця сторінка історії завершального етапу національно-визвольних змагань 1917–1921 рр. залишається малодослідженою та суперечливою темою в українській історіографії. Суперечливість оцінок Другого зимового походу в історіографії та джерелах спонукає до їх критичного аналізу в цій статті. Історія листопадового рейду вимагає від нас насамперед уважного погляду на ситуацію, у якій опинились уряд і армія УНР після переходу в листопаді 1920 р. на територію Польщі. С. Петлюра оцінював цю ситуацію “не як ліквідацію нашої державности, не ліквідацію наших державних зусиль, а як ліквідацію однієї з мілітарних спроб боротьби з окупантською владою України” [8, с.393].

Частина дослідників, переважно тих, хто був причетним до нього, розглядає рейд як свідчення послідовності та безкомпромісності державного керівництва УНР у боротьбі за

звільнення країни від більшовицької окупації [4, с.139]. Серед учасників Зимового походу був полковник колишньої Дієвої Армії УНР Роман Сушко, який залишив мемуарний твір під назвою “Базар” [14, 23с.] і про якого буде іти мова у нашій статті.

Окреме місце займає праця самого керівника походу Ю. Тютюнника “З поляками проти України”, написана ним після повернення в радянську Україну в 1923р. [27, с. 103]. Цій темі присвячені також праці Г. Рогозного, В. Вишнівського, В. Вериги, М. Капустянського, О. Веремійчика та збірка документів СБУ про діячів походу Р.Ковалю, окремі аспекти Зимового походу висвітлюються у працях І. Срібняка, Б. Гудя, В. Голубка, С. Литвина, Ю. Шаповала, С. Кульчицького [2].

План Другого зимового походу був попередньо підготовлений Головною командою військ УНР у Тарнові. Для координації повстансько-партизанського руху на початку грудня 1920 р. по Головній управі Генерального штабу армії УНР було створено Відділ повстанських організацій на чолі з підполковником генштабу В. Зеєгоршем у складі 5 осіб. Проте згодом Відділ повстанських організацій уже не відповідав рівню завдань повстансько-партизанського руху, тому на засіданні Ради Народних Міністрів 21 січня 1921 р. було прийнято рішення уряду проте, щоб при Головній команді військ УНР сформувати спеціальний орган – Партизансько-повстанський Штаб (ППШ). За пропозицією генерал-хорунжого В. Петріва, ППШ мав підлягати безпосередньо Головному Отаману Військ УНР С. Петлюрі як головнокомандуючому всіх українських регулярних і повстанських військ. Штаб мав вирішувати всі питання, пов’язані зі збройною протидією більшовицькій владі та впровадженням у життя широкої системи організації майбутнього загального збройного повстання для повалення радянської влади в Україні. Крім того, керівництво ППШ готувало збройні формування армії УНР до переходу через польсько-радянський кордон. Очолив ППШ досвідчений фахівець партизанської боротьби, генерал-хорунжий Ю. Тютюнник, що був одним із учасників першого Зимового походу і мав значний вплив серед повстанців на Україні. Створення ППШ було здійснено за згоди Начальника Польської держави Ю. Пілсудського і за безпосередньої участі польського Генштабу. Польська сторона взяла на себе зобов’язання створити умови для переїзду і розміщення ППШ у Львові, дозволила використовувати інтернованих українських старшин і козаків як посланців в Україну, а також звільнити з таборів 2 тисячі українських вояків та забезпечити їх необхідною амуніцією для походу на Україну і підняття широкомасштабного антибільшовицького повстання. Офіційна Варшава опинилася у вельми незручній ситуації. Поляки не хотіли іти на повний розрив союзницьких стосунків з українцями, оскільки існування УНР як буфера з Росією для Польщі залишалось життєво важливим питанням. Також на перешкоді були вимоги Москви до Польщі дотримуватися умов Ризького договору, за якими вона зобов’язувалась не надавати можливості перебувати на своїй території антирадянським організаціям: Директорії, уряду УНР, військовим формуванням і згідно з яким до 1 травня 1921р. уряд УНР і Рада Республіки мали бути виселені за її межі [10, с.543, 544]. Уряд УНР і всі його організації втратили свій офіційний статус і право легального існування на території Польщі, фактично продовжуючи свою діяльність тут нелегально. Поляки офіційно відмежовувались від відкритої підтримки українських повстанців на своїй території, боячись спричинити цим нову польсько-радянську війну [7, с.103].

А тим часом керівництво ППШ у тісному контакті з польським Генштабом розробляло детальні плани всеукраїнського повстання. Кістяком повстання мали стати частини армії УНР, що прийдуть із-за кордону. Дії цих частин, які складуть 1-шу регулярну армію УНР, повинні будуть підтримати повстанські формування. З них належало сформувати Окрему 2-гу повстанську армію, яка б складалася з повстанських дивізій [28, с.20]. Тому нагальним завданням ППШ стало формування на території України координаційно-керівних органів антирадянської повстансько-підпільної боротьби. За участю його емісарів у Києві в березні 1921 р. створюється Центральний Український повстанський комітет на чолі з українським старшиною І. Андрухом, делегованим в Україну ще наприкінці 1920 р. За попереднім планом початок повстання передбачався на 20 травня 1921 року. Але план не був реалізований. У серпні 1921 р. в Каліші С. Петлюра провів військову нараду за участю командирів дивізій (1-ї – Вовк, 2-ї – Загородський, 3-ї – Удовиченко, 4-ї –

Нельговський, 5-ї – Ніконів, 6-ї – Безручко), на якій вирішили перенести повстання на пізніший час. За рішенням Головного Отамана фаза підготовки до походу мала завершитися до 1 вересня 1921 року.

Партизансько-підпільному рухові протидіяли регулярні війська Червоної армії та загони чекістів. На липень 1921 р. у безпосередній близькості до польського кордону розташовувалось 126 000 багнетів і 22 000 шабель. По селах проводилася мобілізація молоді до Червоної армії. З дезертирством велася шалена боротьба: ув'язнювалися родини втікачів, конфісковувалося їхнє майно, спалювалися оселі, спійманих втікачів розстрілювали. За рахунок дезертирів поповнювалися підпільні партизанські формування [1, с.39]. За даними розвідки ППШ, у серпні 1921 р. в УСРР дислокувалося щонайменше 14 стрілецьких і 4 кавалерійські дивізії, окрема прикордонна дивізія Київського військового округу (3 бригади), окремі технічні частини, авіапідрозділи, 23 бронепотяги тощо [6, с. 35].

Час для загального повстання було втрачено. На нараді ППШ з представниками польського Генштабу 24–25 вересня у Львові, яка розглядала хід підготовки до походу, польська сторона доводила, що рейд в Україну є бажаним, але не конечним. Незважаючи на сумніви щодо доцільності походу в осінньо-зимовий період, С. Петлюра вимагає від командування здійснення походу та проводить низку важливих заходів. Офіційно Ю. Тютюнник став командувачем Повстанською армією тільки 23 жовтня 1921 р.. Начальником штабу армії був призначений полковник Ю. Отмарштайн. Всі командувачі групами та райони в Україні переходили з безпосередньої підлеглих Головному Отаманові в розпорядження Ю. Тютюнника, який із Штабом виїхав зі Львова до Рівного тільки 29 жовтня 1921р.

Незважаючи на те, що польська сторона не надала необхідної кількості обіцяних коней, озброєння та спорядження, що в умовах ранньої зими лише половина козаків була відповідно взута та одягнена, похід все-таки розпочався. За планом виступило три групи: Волинська – головна, під безпосереднім командуванням Ю. Тютюнника, Подільська – під командуванням підполковника М. Палія; Бессарабська – генерала А. Гулого-Гуленка, яка була ще в стадії формування. Назви цих груп походили від територій, на яких вони формувалися і з яких вони проривалися на територію УСРР. Загалом вони нараховували до 1500 осіб. Радянське керівництво було детально поінформоване про підготовку рейду і теж провело відповідні заходи [3, с. 41].

Р. Сушко, чільний учасник Другого зимового походу, у своїх спогадах зазначає, що: "... на кінець 1921 року в "чотирикутнику між Дніпром - Кам'янець Подільським - Сарнами розташовано в той час 13 дивізій, кінний корпус з дивізією Г. Котовського, дві окремі пограничні дивізії, гарматні бригади та по повітових містах окремі "трудбати" (трудова батальйони)[15, с.105–106]. Ось такі армійські сили, а це майже три чверті тодішньої радянської армії, були зосереджені в Україні!

Наявні історіографічні джерела тепер дозволяють досить детально відтворити перебіг подій походу, але детальніше зупинимося на Волинській групі, яка була його основою.

Волинська група під команду генерал-хорунжого Ю. Тютюнника була сформована в другій половині жовтня 1921р. без відома поляків і таємно від них. Збір вояків, яким вдалося покинути табори інтернованих, проходив під виглядом організованої лісозаготівлі в околицях сіл Великий і Малий Мицьк і Мала Стидина (на північ від Рівного). Сотник Петренко у своєму спогаді зазначав: "В жовтні 1921р. вирушила з табору інтернованих в Олександрові 4 Київська дивізія під командуванням генерала хорунжого В. Янченка й бригада 6 стрілецької дивізії під командуванням полковника Р. Сушка залізницею до Костопільського повіту"[9, с.6]. Було зібрано 900 відважних вояків, які творили ядро групи, що складалася Польового штабу групи, Штабу 2-ї повстанської групи (підполковник Л. Ступницький), Київської повстанської дивізії (генерал-хорунжий В. Янченко), до складу якої входили: штаб дивізії, дві піші бригади – I-ї Київської бригади (підполковник М. Шраменко) і II-ї збірної бригади (полковник Р. Сушко), Штаб гарматної бригади, окремі сотні (кінна, технічна, скорострільна), Дивізійний шпиталь [30, с.10]. Начальником штабу Київської дивізії був підполковник О. Лушпенко, а начальником оперативного відділу штабу – підполковник І. Ремболович. У Волинській групі полковнику Р. Сушкові було доручено командування Другою

збірною бригадою, яка була сформована 26–30 жовтня у селі Великий Мицьк. “На час виступу бригада складалася із двох куренів: 4-го під командою сотника В. Стефанишина, до складу якого входили старшини й вояки 6-ї Січової дивізії і мав 39 старшин, 5 урядовців, 182 стрільці, та 5-го який складався з старшин і вояків 3-ї Залізної стрілецької і 2-ої Волинської дивізій під командою полковника Лисогора, налічував 37 старшин і 29 стрільців, – разом 294 чоловіки. Друга бригада була поділена на: а) штаб бригади з кінною розвідкою, командою зв’язку та польовою жандармерією, б) 4-й піший курінь у складі трьох сотень, сотні по три чоти (взвод) та чоти скорострільів, в) 5-й залізний курінь у складі двох сотень. Як і уся повстанська група, Друга збірна бригада Р. Сушка була наполовину озброєною: на 294 стрільців і старшин одержано 180 крісів, 6 скорострільів “Кольт”, один скоростріль “Максим”, 21 600 набоїв до крісів, 10 000 набоїв до скорострільів, 100 ручних гранат, 25 шабель та навіть 25 списів! Ця ж бригада, крім усього, була на 60 % одягнена й обута. На час виступу 48 стрільців не мали відповідного одягу, а 34 – було дослівно босих” [31, с. 11]. Р. Сушко повідомив тоді Польовий повстанський штаб: “Настрій козаків чудовий, вони нестримно рвуться вперед, тільки старшини турботно зажурені...” [16, с. 108, 109].

“Першого листопада в дорозі генерал-хорунжий Ю. Тютюнник, як командувач Повстанчою Армією звернувся до частин з промовою, у якій ознайомив, куди і для чого ми йдемо, – згадує Р. Сушко. У цій же промові генерал Ю. Тютюнник заявив, що “з переходом кордону починається нова сторінка історії України, нова влада, новий уряд і замкнення границь України для тих, що лишилися за кордоном, а передусім для тодішнього уряду УНР” [17, с.5]. Така заява, як це згадує полковник Р. Сушко, була немалою несподіванкою, головне для старшин, що ані причини такого рішення, ані планів Тютюнника не знали, а важливість можливих наслідків розуміли. Полковник Ю. Отмарштайн також був здивований такою заявою війську і, запросивши до себе сотника Д. Герчанівського та полковника Р. Сушка, відкрито заявив, що: “ім усім, колишнім старшинам Січових Стрільців, треба бути насторожі під час походу й мати між собою порозуміння з огляду на можливість різних несподіванок з боку Тютюнника” [18, с. 12].

У дійсності генерал Ю. Тютюнник мав на меті, закінчивши повстання, захопити всю владу в Україні до своїх рук, що ствердив його близький співробітник О. Добротворський. Розмовляючи з О. Лушпенком, він звернувся до інженера В. Яновського і сказав: “Як тільки ми закінчимо повстання й опануємо Україну, то будемо пропускати в Україну всіх із Тарнова, навіть і уряд, за посвідками та дозволами, що їх видаватиме полковник О. Лушпенко” [33, 165]. Сам О. Лушпенко керував тоді відділом, який мав перетворитися в Україні на департамент жандармерії.

Перед самим переходом кордону до Ю.Тютюнника приїхав спеціальний посланець Головного Отамана С. Петлюри, його особистий ад’ютант підполковник О. Доценко, який у розмові з полковником Р. Сушком різними натяками дав зрозуміти, що між генералом Тютюнником та урядом УНР існує непорозуміння. О. Доценко переказував полковникові Р. Сушкові, як і іншим колишнім старшинам колишнього Корпусу січових стрільців, щоб “вони не забували про обов’язки січового стрільця” [19,с.14]. На цю тему він мав розмови також і з полковником Ю. Отмарштайном. Фактом є те, що полковник Ю. Отмарштайн часто не погоджувався з генералом Ю. Тютюнником, і між ними бували суперечки, але це було головне в тактичних справах. Із самого початку походу виникли проблеми як з харчами, так і зі зброєю. О. Шпілінський у своєму спогаді зазначав: “...Ще гірше була справа з озброєнням. Оскільки польський уряд “нічого не знав” про цей похід, зброю було доставлено у вагоні на станцію Москвин під наглядом польського поручника. Тоді група повстанців “напала” на станцію і “пограбувала” вагон, де захопила зброю. Вслід за тим повстанці Волинської групи дістали зброю 1 листопада 1921 р. у селі Камінка біля Костополя, тобто вже поблизу польсько-радянського кордону. Там їм видано 400 крісів і скорострільів: 6 “Максимів”, 36 “Кольтів” та два “Люїси”. Кріси були поржавілі, деякі без замків, мало які мали ремені — частина була зі шнурками, а частина і шнурків не мала, і треба було їх нести в руках. До цієї зброї група дістала 120 000 набоїв, а також 500 шабель, 300 кавалерійських списів, 100 гранат і 4 пуди підривного матеріалу [32, с. 11]. Сотник Г.Рогозний підкреслював, що: “4 скорострільів “кольта” були на важких станках, які не годилися для рухливих повстанчих операцій, і що у вирішальний момент їх довелося викинути [13, с. 216]. “2 листопада о 4 годині ранку-як згадує учасник походу

підполковник І. Ремболович – було одержано наказ генерала Ю.Тютюника, щоб дивізія вирушила в напрямку села Борового”. На світанку 4 листопада повстанська група перейшла польсько-радянський кордон біля села Борового. Наступ військ складався із кінного полку та другої бригади Р.Сушка [12, с.71] “В сьомій годині ранку загони прибули в село Нетреби, відірвавшись від польської кавалерії, яка почала переслідувати групу, вміло захопили більшовицькі пограничні застави і стрімким маршем заглибились на територію, зайняту окупантами. Старшин та стрільців охопила радість. Порив до волі й помсти ворогу не можна було уже зупинити! Всі знали тільки одну команду: “Вперед” – так згадував про ці події другий учасник походу полковник Р. Сушко [20, с.114].

В с. Піски на нараді старшин після докладного обговорення ситуації було прийнято рішення – захопити важливий залізничний вузол Коростень. Перший великий бій за місто прийняли повстанці вже 6 листопада. Захоплення міста мало для групи велике значення як з політичного, так і з стратегічного боку, в ньому знаходились телефон, телеграф, радіостанція, тобто засоби, які б можна було використати для оповіщення і заклику до підняття антибільшовицького повстання на цілому Правобережжі. В Коростені також знаходились військові склади, захопивши які, можна було б вдіти і взути стрільців, а також збагатитись боєприпасами. Не вникаючи за деталі бою за Коростень, зазначимо, що повстанці, хоч і на певних етапах мали перевагу (загони підполковника І. Ремболовича захопили залізничну станцію, а підполковника Л. Ступницького – ліквідували штаб 133-ї більшовицької бригади, зайняли склади зброї та боєприпасів, визволили 470 в’язнів), але мети не було досягнуто. Учасник рейду М. Чижевський свідчить: “не було дня, майже не було години, щоб не було бою. Якщо не більші маневрові бої з частинами Червоної армії, то дрібні сутички з окремими відділами чека, міліції” [29, с.141].

Полковник Р. Сушко згадував: “Коростенський маневр не вдався. Новенькі англійські одяги, маси зброї, 9 гармат, коней – все це було вже в наших руках, та не встигли ми скористуватись. 2-га збірна бригада лишила б забитих, між ними той “найкращий з найкращих” сотник Володимир Стефанишин (зі Станиславова) та 12 ранених. Залишився тут теж хор. Соколовський (учасник з-під Крут). Причин невдачі годі шукати. Плян, рішучість, хоробрість, консеквентність, – все це було. Але ж і був в осмеро сильніший ворог, який нас дожидав. Ми ніколи не мали б сили удержати Коростеня при таких переважаючих ворожих силах. Правда, ми б запаслися одягом, набоями, кіньми, а головне, нам потрібна була на початок перша перемога, щоби стрясти населенням, щоби здеморалізувати ворога...” [21, с.115].

Після невдалої спроби заволодіти Коростенем, відірвавшись від ворога, у селі Михайлівці відбулася воєнна нарада, в якій взяли участь генерал Ю. Тютюник, генерал В. Янченко, генерал штабу полковник Ю. Отмарштейн, підполковник М. Шраменко, полковник Л. Ступницький та полковник Р. Сушко. На цій нараді 9 листопада Ю. Тютюник вирішив перейти в район Коростень - Радомишль - Житомир, бо там мав перебувати повстанський загін отамана В. Нельговського. Але, як виявилось згодом, в цьому трикутнику повстанців не буде, а це ще раз засвідчило про відсутність в групі надійної розвідки. А в цей час, як на зло, погода змінилась на гіршу: почалися великі снігопади з міцними морозами. Стрільці Другої бригади Р. Сушка замотували босі ноги онучами й так йшли на сутички з ворогом. 12 листопада бригада Р. Сушка в авангарді всієї повстанської групи вирушила на південь. Тут з боку Радомишля на колону наскочили передові загони ворожої дивізії Г. Котовського. Колона спрямувала на переправу через річку Тетерів з надією заховатися в лісах. А в цей час ворог наступав усіма силами, намагаючись не допустити цього. Група зазнавала все більше і більше втрат. Обоз з пораненими, обмороженими та хворими стрільцями й старшинами досяг 50 підвід! Повстанці ніяк не могли відірватися від все нових і нових ворожих загонів Г. Котовського. Повстанська група опинилась в безвихідному становищі. Силами Другої бригади Р. Сушка виставила засідку, яка на деякий час затримала ворога. Р. Сушко згадував: “Останніми зусиллями відганяють старшини знеможених стрільців. Це 120 верств “пробіг” відділ пішки по глибоких снігах, непроходимими лісовими стежками, в безнастаннім ворожій огні, при невдачних боях, денних і нічних. Тепер група зближається знову над річку Тетерів старезними глибокими лісами. Довгі тіні таємно кидає місячне ясне світло. Сон перемагає.

Тут повстанці пережили рідкий прояв перевтомленої уяви. Тут вся кольона улягла масовій галюцинації. Масовому привидові. Виглядає це на казку, але дійсно так було. Бо такі мрії мали наші повстанці”[22, с.115]..

Волинській групі вдалося переправитися через річку Тетерів й відірватись від ворога. Пройшовши села Палідарівку, Залішани, Голубієвичі і досягнувши села Розважів, 16 листопада знесилена група зупинилась на відпочинок, пройшовши без зупинки 174 км! Відпочивши, наступного дня, 17 листопада, колона досягла села Малі Міньки, у якому Ю. Тютюнник призначив довший відпочинок. Друга бригада Р. Сушка, який на цей час захворів і передав команду сотнику С. Григорякові, розмістилась в північній частині села. Саме там, у Міньках, Г. Котовський, знесиливши до краю повстанців безперервним переслідуванням і збройними сутичками, прийняв рішення оточити та знищити повстанську групу генерал-хорунжого Ю. Тютюнника. Для цієї мети ворог зосередив на підступах до села дві кінні і одну пішу бригади та 8 гармат. Дізнавшись про те, Ю. Тютюнник віддав наказ негайно вирушати далі, в бік села Звіздаль, щоби не допустити оточення групи. Вирішальний бій, трагічний для всього Другого зимового походу, відбувся 17 листопада саме тут, у Малих Міньках.

“Ворожий перстень ще не був замкнений, – згадував Р. Сушко, – але ще наша задня сторожа була в селі, як бригада Котовського вдарила по ній і змусила до затяжної оборони. Рівночасно в кіннім ладі заатакував з двох сторін кольону підвод з нашими раненими, що їхали посередині кольони. Настало пекло. Це не був бій маневрової війни, це була різня. Не було пощади. Ранені наші на підводах, заатаковані кіннотою, хватили за ручні гранати. Та ворог поновив напір під прикриттям своїх скорострільних “тачанок”. Кого не вирубав ворог, забрав в полон. Рештки 4-го і 5-го куріня збірної бригади під керуванням одчайдушного сот. Григоряка добігли до ліса, но і тут вже стрінув їх ворог, полонив і їх. Решта мучеників остала на полі бою. Дехто скривсь в лісах, а дехто схоронивсь таки в Міньках і Звіздалі під опікою прихильних нам селян” [23, с. 116].

Серед групи старшин і стрільців, яким вдалося врятуватися від ворожого переслідування й дістатися радянсько-польського кордону, були: генерал-хорунжі Ю. Тютюнник та В. Янченко, полковники Р. Сушко та Ю. Отмарштайн, підполковники І. Ремболович та М. Шраменко, сотники Д. Герчанівський та Г. Гладкий і деякі інші. За деякими даними, разом з полковником Р. Сушком у Другому зимовому поході брала участь й повернулася додому його дружина, поручник Христина Сушко.

Тоді ж, 17 листопада, озвірілі котовці захопили в Міньках понад 500 повстанців, яких зачинили в сільській церкві. До приїзду “Чрезвычайной Комиссии” (п’ятьорки) всіх утримували в холоді і голоді, пораненим не надавали медичної допомоги, з них як тільки могли знущалися й катували. Для них, більшовиків, наші герої були “бандитами”. І тільки 26 листопада відбулося більшовицьке судилище над вірними синами України. Із радянських документів (“Сборник приказов войскам Киевского Военного Округа”. Приказ N 2578 от 26 ноября 1921 года, г. Киев) довідуємося, що частинами Червоної армії в боях під Малими Міньками (за 30 верств від Києва!) “зарублено свыше 400 чел. и захвачено 537 чел., в том числе и раненные... В момент боя, некоторые из высшего командования, видя безвыходность положения, сами себя расстреливали и взрывали бомбами” [24, с.66].

Закінчуючи свою розповідь про Другий зимовий похід, про трагедію в Малих Міньках під Базаром, Р. Сушко писав: “Під містечком Базаром веліли кати викопати широку братську могилу, зігнали з далеких повітів селян, щоб ще раз на власні очі побачили страху ради “веленіє революційної совесті”. Потім вивели з мінської церкви засуджених, змучених, споневіряних, майже голих українських борців. Не сумні вони були, а поважні і горді. Рішучо станули над могилою. Москалі навели скоростріли... Грімке, потужне “Слава” крикнули повстанці і понісся гімн “Ще не вмерла”, аж заглушили цей могутній спів ворожі скоростріли, тихо стало, лиш стогін-скарга нісся з братської могили. Наповнилась могила вщерть 359 тілами мучеників за Волю України, за її славу...” [25, с. 117].

17 листопада 1921 р. під селом Малі Міньки в районі містечка Базар Волинська група опинилася в оточенні. В запеклім бою, що став останнім боєм Повстанської армії, понад

400 вояків загинуло, понад 500 потрапили в полон, 359 із яких більшовики розстріляли. Лише штабній групі з частиною поранених, загальною кількістю до 100 осіб вдалося відірватися від переслідування і 20 листопада перейти кордон [11, с. 12]. Намір підняти загальноукраїнське збройне повстання на повалення окупаційного режиму в Україні закінчився невдачею і не приніс очікуваних результатів.

Повернувшись з Другого зимового походу, полковник Р. Сушко, переживши особисто цю трагедію, причинами невдачі вважав: по-перше, те, що сам похід проведено надто пізно, тоді, коли на Великій Україні повстанський рух пішов уже на спад, по-друге, те, що невдало була вибрана осінньо-зимова пора року проведення рейду, по-третє, те, що польські “союзники” зрадили групу, не озброїли її уже заплаченою українцями зброєю, по-четверте, те, що Ю. Тютюнник як командир групи приховав перед старшинами багато недоліків, які мали місце в часі підготовки й проведення цього рейду [26, с.7].

Зі свого боку полковник Євген Коновалець як командир Корпусу січових стрільців зазначав, що він особисто, із часу самого початку підготовки Другого зимового походу, поставився до цієї затії дуже критично. Також вказував, що призначення полковника Ю. Отмарштейна начальником штабу групи Ю. Тютюнника не було з ним погоджено й відбулося без його згоди. Перебуваючи у Львові, Ю. Отмарштейн звернувся листом до Є. Коновальця зі скаргою, що не мав поруч себе нікого із старих своїх товаришів-соратників й просив звернутися до Р. Сушка з проханням прислати його на допомогу. “Сушко погодився, – писав згодом Є. Коновалець, – й перебув усю повстанську кампанію, а після її невдачі склав разом з полк. Ю. Отмарштейном звіт перед кількома своїми товаришами із Стрілецької Ради. З цього звіту виходило, що всяка дальша збройна інтервенція з чужини була, на їх погляд, недоцільною і шкідливою, бо така інтервенція наражувала не тільки самих активних учасників на страшенну небезпеку, але не приносила ніякої реальної користі українському населенню, і що більше, викликала люті переслідування з боку большевиків... Цієї точки зору дотримувалися й колишні старшини Корпусу Січових Стрільців [5, с. 318].

Трагедією під Базаром закінчився Другий зимовий похід у 1921 році. Цей Похід назавжди залишиться в пам’яті українського народу, бо провели його наші герої тоді, коли українська армія була роззброєною й переможеною, коли здавалося, що її уже немає, що вона уже не існує. Підсумовуючи вищесказане, треба зазначити, що цей Зимовий похід разом із негативними мав певні позитивні наслідки, які сприяли продовженню національно-визвольної боротьби українського народу та його державотворенню, яке завершилося створенням незалежної України.

1. Верига В. Листопадовий рейд. – К., 1995. – С.39. 2. Вишинівський О. Повстанський рух і отаманія. – Детройт, 1973. Капустянський М. Отамани і генерал-хорунжі Василь і Юрко Тютюнники // Розбудова держави. – 1958. – Р.10. – Ч.22. Верига В. Листопадовий рейд. – К., 1995. Другий зимовий похід або Листопадовий рейд / Упор. Веремійчик О. – К., 2006. – 248 с. Рейд у вічність. Збірка документів із Державного архіву СБУ / Упор. Р. Коваль. – К., 2001. Rogozний Г. Базар // Самостійна Думка. – Чернівці, 1934. – Р.4, Кн.2. 3. Другий зимовий похід або Листопадовий рейд / Упор. Веремійчик О. – К., 2006. – С.41. 4. За державність. Матеріали до історії Війська Українського. – К., 1933. – Зб.3. – С.139. 5. Коновалець Є. Причинки до історії української революції // Золоті Ворота. – Львів, 1937. – С.318. 6. Литвин С. Другий зимовий похід армії Народної Республіки // Воєнна історія. – №5–6. – 2002. – С.35 7. Мазепа І. Польсько-український союз. Кінець збройних змагань УНР / Україна в огні і бурі революції 1917–1921. – Т.3. – Німеччина, 1950. – С.103. 8. Петлюра С. Статті, листи, документи. – В 2т. Т.1. – Нью-Йорк. – 1956. – С.393. 9. Петренко Листопадовий рейд 1921 р. Через польсько-український кордон.(Спомини з II зимового походу в листопаді 1921 р) // Літопис Червоної Калини. Ч.6. 1934. – с.6. 10. Полонська-Василенко Н. Історія України. В 2 т. Т.2. – К., 1992. – С.543–544. 11. Рейд у вічність. Збірка документів із Державного архіву СБУ / Упор. Р. Коваль. – К., 2001. – с. 12. 12. Ремболович І. Рейд 1921 р. Базар. – Калиш, 1932. – С.71. 13. Rogozний Г. Базар // Самостійна Думка. – Чернівці, 1934. Кн.3. – С.216. 14. Сушко Р. Базар: могила 359 героїв // Історичний календар-альманах Червоної Калини. – 1930. – С.104–127. Отмарштайн Ю. До історії повстанчого

рейду генерал-хорунжого Ю. Тютюника в листопаді 1921 р. Доклад Головному отаманові // Літопис Червоної калини. – 1930. – Ч.7–8. – С.17–20. 15. Сушко Р. Вказана праця. – С.105–106. 16. Сушко Р. Вказана праця. – С.108–109. 17. Сушко Р. Хто мав причину вбити полковника Ю. Отмарштайна? – Прага, 1933. – С.5. 18. Там само. – С.12. 19. Сушко Р. Хто мав причину вбити полковника Ю. Отмарштайна? – Прага, 1933. – С.14. 20. Сушко Р. Базар. – С.114. 21. Сушко Р. Базар. – С.115. 22. Там само. 23. Там само. – С.116. 24. Сушко Р. Українці у боротьбі проти більшовиків. – Львів, 2004. – С.66. 25. Сушко Р. Базар. – С.117. 26. Сушко Р. Хто мав причину вбити полковника Ю.Отмарштайна? – Прага, 1933. – С.7. 27. Тютюник Ю.З поляками проти Вкраїни. – Харків, 1924. – С.103. 28. Файзулін Я, Скальський В. Перелоги української революції: Другий зимовий похід Армії УНР. – К., 2008. – С.20. 29. Чижевський М. 15 діб на окупованій Москвою Україні // За державність. 1932. – №3. – С.141. 30. Шпілінський О. Базар (1921–1931 рр.). Другому Зимовому походу Української армії в X-ті роковини // Базар. – BAZAR 1921-21/XI-1931. – Каліш, 1932. – С.10. 31. Там само. – С.11. 32. Шпілінський О. Вказана праця. – С.74. 33. Яновський В. За Україну, за її долю // Базар. – Каліш, 1932. – С.165.

УДК 94(477)

Л.О. Шелюк

Рівненський інститут слов'янознавства

УКРАЇНСЬКА ДЕРЖАВНІСТЬ У 1920–1923 рр. ТА ЇЇ ЗНИЩЕННЯ БІЛЬШОВИЦЬКОЮ ВЛАДОЮ

© Шелюк Л.О., 2014

На основі аналізу архівних документів та наукових досліджень показано процес втрати Україною своєї державності в умовах більшовицької окупації.

Ключові слова: Україна, державність, більшовицька окупація, Росія.

The article is based on an analysis of archival documents and scientific studies have shown the loss of Ukraine statehood under Bolshevik occupation. Revealed the main causes and background elimination of state and public structures.

Key words: Ukraine, state system, bolshevist occupation, Russia.

Першими кроками в дипломатичній сфері нового більшовицького керівництва УСРР після приходу до влади у 1920 р. була активізація безпосередніх зв'язків із зарубіжжям і розширення міжнародної діяльності. Для повсякденного керівництва дипломатичною діяльністю Всеукраїнський виконавчий комітет постановою від 21 березня 1920 р. створив спеціальне відомство зовнішніх зносин – Народний Комісаріат закордонних справ [1], функції якого до того часу фактично здійснював Раднарком УСРР. Спочатку його очолював голова Ради народних комісарів Раковський (що свідчить про важливість цього відомства), заступником був призначений В. Яковлев (син купця, закінчив Київський торговельний інститут, до цього призначення працював у надзвичайній комісії, брав участь у розстрілі рідного батька, члена Союзу російського народу). В. Яковлев дуже цікаво визначив роль наркоматів закордонних справ: Московський, тобто НКЗС РРФСР – це закордонна канцелярія ЦК РКП (б), Рада народних комісарів до нього не торкається, український же НКЗС відіграє ще меншу роль, його діяльність повністю контролюється Москвою [2] “Щоби бути добрим радянським дипломатом, – розповідав він Беседовському, – потрібно розуміти, що при всіх дипломатичних радянських місіях існують представництва НК, Комінтерну, військової розвідки” [3].